

KAFKASYALI ESKİ TÜRK KAVİMLERİNDEN: BURCANLAR

Umut Üren*

Özet:

Ana vatanlarının Kafkasya olduğunu düşündüğümüz Bulgarlar, söz konusu bölgenin en eski kavimlerinden bir tanesi idi. Buna paralel olarak bölgede yaşayan pek çok Türk kavmi, coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından Bulgar ismi ile anılmıştır. İncelemekte olduğumuz Burcanlar da, Bulgar akrabalığındaki kavimlerden ve bir dönem Bulgar adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Uzunca bir müddet Bulgarlar ile ortak hareket içerisinde gördüğümüz Burcanlar daha sonraları müstakil bir biçimde hareket etmeye başlamış ve bu husus bazı seyyahların gözünden kaçmamıştır. Burcanların Kafkasya sahasında başlayan serüveni bu topraklarla sınırlı kalmamış, batıda Tuna havzasında da isimleri zikredilir olmuştur. Zaman zaman bazı tarihçiler onları bu sahada meskûn olan Bulgarlar ile bir tutmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Burcan, Bulgar, Kafkasya,

Abstract:

Bulgars are one of the most ancient Turkish tribes on the Caucasia and we think their homeland is this area. We know that Bulgars gave their names on the other Turkish tribes for a period. Many Turk Tribes were known by the name Bulgar and travelers and historians not needed the use their original names. Burjans, our studied Turkish tribes, was related with Bulgars. For a while they known with Bulgars, after they had been an independent manner.

For a long time Burjans, had been allied with the Bulgars. After that they separated from the Bulgars and travelers were observed this new cases. The adventure of Burjans was not confined to Caucasia, they also seen in theTuna basin. In this area, some historians commemorate their names like Bulgars.

Keywords: Burjans, Bulgar, Caucasia

GİRİŞ

Doğrudan doğruya “Burcan”lardan bahseden kaynak sayısının az olması bir tarafa, söz konusu eserlerde verilen bilgilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları sahalara atıflarda bulunan coğrafi nitelikteki haberler oluşu, onlar hakkında ayrıntılı malumat sahibi olmamızı engellemiştir. İsimlerinin zikredildiği

---

* Araş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, umuturen@gmail.com.

oldukça az sayıdaki kaynakta yer alan bilgilerin de birer paragrafı geçmeyişi meseleyi içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Fakat bu kısa ve dağınık bilgiler bir araya getirilip toplu bir biçimde değerlendirildiğinde, bunların birbirlerini tamamlar nitelikte haberler oldukları görülecektir.

Bu bağlamda ilk olarak ismin geçtiği kaynaklara göz atarak konuya giriş yapabiliriz. Bu cümleden olan kaynaklardan ilki İbn Hurdazbih'in¹ eseridir. IX. yy. İslam coğrafyacılarından olan İbn Hurdazbih'in eserinin adı, kendisine İslam coğrafyacılarının babası unvanını kazandıran "Kitâb el-Mesâlik el-Memâlik"² tir.

X. yy. seyyahlarından olan Mesûdî'nin eserlerinde de konuya dair bilgiler bulmak mümkündür (Avcı 1999: 353-355).³ Burcan isminin zikredildiği kaynaklardan bir başkası da Harîrî'nin Makâmât'ıdır (Chenery 1867). Son olarak, eski Bulgar tarihine dair anlatılarda bulunan ve özgünlüğü konusunda güçlü şüpheler olan Şan Kızı Destanı'nın ismini vermemiz gerekir. Yerli edebiyatta destanın farkında olan ve çalışmalarında kullanan araştırmacı sayısı azdır. Özgün yazmasının elimizde olmayışı sebebi ile çağdaş bir üretim olduğu kuşkusuyla temkinli bir biçimde yavaşlan bu destanla ilgili olarak son yıllarda yeni çalışmalar yapılmıştır (Bayram 2009: 75-94).

Doğrudan bu kavim ismine yapılan atıfların yanı sıra bazı Ermeni ve Gürcü kaynaklarında rastladığımız bir takım kavim isimleri bizi düşünmeye sevk etmektedir. Bunlardan özellikle Kafkas Hunları ve bölgenin eski tarihi hakkında anlatımlar sunan Horenli Musa'nın eseri bizim için önemlidir.⁴

Burcanların kim oldukları bahsine girmeden evvel, konunun farkında olan ve meseleye dair küçük atıflarda bulunan güncel çalışmalardan da söz etmemiz gerekir. Bunlardan ilki Frolova'nın iki sayfalık incelemesidir. Burada Burcan etnik ismi üzerine kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bundan başka, Burcan ismini açıklamaya yönelik olarak Tankeyev'in gayretlerini söylemeliyiz. Kuzeyev de "İtil-Ural Türkleri"⁵ adlı eserinde Başkurtların etnik oluşumunda önemli bir yerinin olduğunu düşündüğü Burcanları ayrı bir konu olarak incelemektedir.

¹ Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdazbih (ö. 912-13).

² Eserin girişinde müellif Batlamyus'un coğrafyasını yabancı bir dilden Arapçaya tercüme ettiğini söyler, ancak bu tercüme günümüze ulaşmış değildir. Müellif kitabı 846-47 civarlarında yazmış, daha sonra özetleyerek 885'ten önce tekrar kaleme almıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ahmad Sayyid Makbul, "İbn Hurdâzbih" mad., TDVİA, c.20, İstanbul 1999, s.78-79.

³ Ebü'l-Hasen Alî b. El Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, (893-956), Mürûc'uz-Zeheb; iki ana bölümden oluşan eserin ilk kısmında ansiklopedik bilgilere yer verilmiş, ikinci bölümde Hz. Peygamber döneminden Abbâsi halifesi Mutî'-Lillâh'a kadar olan İslam tarihi anlatılmıştır. İlk bölümdeki Hz. Âdem'den itibaren olan Peygamberler tarihi kısmı ve yeryüzünün belli başlı bölgelerinin anlatıldığı kısımlardan konumuz dâhilinde alıntılar yapmak mümkündür.

⁴ Alban Tarihi ve Salnamesi, Kalankatlı Moses, (çev. Ziya Bünyadov), Selenge Yay., İstanbul 2006.

⁵ Kuzeyev, R. G., *İtil-Ural Türkleri*, (çev. Arif Acaloğlu), İstanbul 2005.

BOZKIRDA ETNİK OLUŞUMLAR – ADLANDIRMALAR

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için kavim isimlendirmeleri hususunun iyi bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz bu sebeple konuya ilişkin olarak genel bir değerlendirme yapmamız gerekebilir. İslamiyet öncesi Türk topluluklarında boy isimleri bir takım kaidelere göre belirleniyordu. Bunlar genellikle coğrafi göndermeler, göçerlik-gezginlik, göçebe akıncılar, kurucu unsurların sayısı, bir halkın kısım veya kalıntısı, unvana dayalı isimler, bağlı olanlar, şiddeti, şiddetli tabiat güçlerini, gücü, iktidarı, cesareti, saldırganlığı, büyük ün ve zenginliği ifade eden kelimelerdi (Golden 2002: 5). Genel itibari ile siyaseten hâkim olan uruk, boy birliğine veya kendisinin kurduğu konfederasyona kendi ismini verirdi. Bu oluşumun çökmesi halinde bir başka uruk adı sivrilerek, ismini bütün boya hâkim kılabilirdi. Bir boy savaşlar sırasında büyük nüfuz kazanırsa, boyun önderi, mensup olduğu kabilenin yardımı ile yeni oluşumun başbuğu olurdu. Başbuğ, tebaasını ganimetler ve topraklar ile doyurduğu müddetçe hâkimiyeti meşru olur, budununun adı yükselirdi (Rásonyi 1996: 58). Bunun en güzel örneklerinden birisi Kimek- Kıpçak kavim adlandırmalarında kendini göstermektedir. Vaktiyle Kimek siyasi birliği altında isimlerine rastladığımız Kıpçaklar zamanla güçlenerek yeni siyasi konfederasyona kendi adlarını taşımışlardır (Şeşen 2001: 68; Sümer 1994: 68).⁶ Benzer bir serüveni, çalışmamızın konusu olan Burcan budun adı için de göreceğiz. Sürekli olarak Bulgar Türklüğü çerçevesinde isimlerine rastladığımız Burcanlar, istisnai bazı eserler dışında daima bir Bulgar kavmi olarak görülmüştür. Kafkasya'daki eski yurttan, İdil sahasında ve sonraki dönemde Tuna havzasında dahi birliktelikleri devam eden bu iki akraba budun isminden Burcan adı zaman zaman sivrilerek, Bulgarları da niteler hale gelecektir.

Burcan Adı ve Etimolojik Yaklaşım

El-Cermî, Mesûdî, İbn'ul-Esir ve Yâkut'un; *Burcan*, El-Kazvinî ve Ebu'l-Fidâ'nın; *el-Burcan*, El-Bekrî'nin; *Borcan*, El-Fazari'nin; *Burcana* olarak zikrettikleri (Kuzeyev 2005: 149) söz konusu kavim Hudûd'ül-Âlem'de (Minorsky 1937: 53, 423, 429) ve Taberî'nin kayıtlarında *Burcan* biçimi ile karşımıza çıkmaktadır (Taberî 1991: 1061). El-Kaşi'nin hazırlamış olduğu coğrafi tabloda ise *Burşhan* deyişi ile karşılaşırız (Kennedy 1987). Adı geçen kaynakların birbirinden uzak coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde bu ismi zikrediyor olması münasebetiyle mesele karışık bir hale sürüklenir gibi olsa da, Bulgar birlikteliği düşünüldüğünde işin içinden rahat bir biçimde çıkılmaktadır. Hıristiyan el-Burcan halkından bahseden Ebu'l-Fida muhtemelen Bizans komşuluğuna gelen, Tuna Bulgarlarının arasındaki Burcan grubundan

⁶ Hudûd'ül-Âlem: "Kıpçaklar Kimeklerden daha korkaktırlar, başkanları Kimekler adına tayin olunur...", (bk. Şeşen 2001: 68) Ramazan, İbn Hurdazbih onları Dokuz Oğuzların solunda, Karluk, Oğuz, Çakır, Peçenek, Türgiş, Azkiş, Kıpçak ve Kırgız'ı içeren bir Türk topluluğu olarak görür. (bk. Golden, Peter, "Kimek ve Yemekler", Türkler, c.2, Ankara 2002, s.757).

bahsediyordu. Aynı tarihlerde Kuzey Kafkasya sahasında adları anılan Burcanlar ise, Büyük Bulgar birliğinin dağılmasından sonra Kubrat'ın oğullarından Batbayan'ın idaresinde eski yurttan hâkimiyet tesis eden grup olsa gerektir.

İsimle alakalı olarak dikkat çeken ilk özellik Bulgar ismine olan benzerliğidir. Burcanların adlarına ağırlıklı olarak Ortaçağ Arap seyyahlarının eserlerinde rastlandığını görüyoruz. İsmi Arap harfleri ile yazımına bakıldığı vakit, özellikle de el yazması biçimi düşünüldüğünde Bulgar adı ile karıştırılmış olabileceğini varsaymak muhtemeldir. Her iki etnik adın yazımındaki ilk iki ses ortak (be ve vav), üçüncü ses olan lam ve re ise birbirine son derece benzerdir. Yine beşinci ses olan elif de aynıdır. Bu benzerlik ister istemez yanlış bir yazım ya da okumanın olup olmadığını sorgulamamızı gerektirebilir. Nitekim sürekli olarak siyasi bağlamda da birlikte anıldıkları için bu ihtimal kuvvetlenir gibi gözükebilir. Ancak daha ayrıntılı bir biçimde bahsedeceğimiz üzere, söz konusu iki etnik isim birbirinden ayrıdır ve farklı etnosları temsil eden birer adlandırmalardır. İsmi kökenine dair diğer fikir yürütmelerine yer vermek gerekmektedir.

İsme dair yapılmış ender çalışmalardan bir tanesi Olga B. Frolava'ya aittir. El- Kazvinî'nin eserini kaynak olarak alan Frolova'ya göre Burcan isminin Norman adına çağırışında bulunabilmesi muhtemeldir (Frolova 1995: 1). Ortaçağ Arap coğrafyacılarının eserlerinde Normanların isimlerinin farklı bir biçimde, al-Ludana, al-Ludh'ana, al-Urdman, al-Kudkana ve al-Mud'ana hali ile kayıt edildiklerini belirten Frolova, ses değişimlerini de izah etmeye çalışarak Burcan ismi için de "Lurman" çıkışını aramaya çalışmıştır (Frolova 1995: 1-2). Frolova'nın çalışmasını dikkate alan bir diğer öneri ise Ivanov'dan gelmiştir. Arap kaynakları bazında eski Bulgarlar üzerine fikir yürüten Ivanov, Burcan adının İbn Hurdazbih, İbn'ül-Fakih, İbn Rüşd, Mesûdî ve Yakut el-Hamevî'nin eserlerinde zikredildiğini bildirmektedir. Meseleye biraz daha temkinli yaklaşan Ivanov, Burcanlar ile Bulgarların yakınlığına temasta bulunmuştur. Ayrıca Frolova gibi o da ismin Burgondia sahasını niteleyebileceği üzerinde durmaktadır. "Buri" ve "Bolgi" köklerini değerlendiren Ivanov, Farsçadaki çoğul eki olan -an ekinin de sonradan gelebileceğini bildirmiştir. Ivanaov'un bu teklifi bizde Burciler ya da Burclar şeklinde bir gelişimin olup olmadığı fikrini uyandırmıştır. Bu meseleye incelememizin ilerleyen kısımlarında daha tafsilatlı bir biçimde yer verdik.

Hun- Bulgar- Burcan Meselesi

Kaynaklar dikkatli bir biçimde incelendiğinde, Hunların çok eski devirlerden beri Kafkasya sahasında meskûn oldukları görülecektir. Kafkasya'nın Türk kökenli ilk misafirleri sadece Hunlar değildi; erken Bulgar toplulukları da bölge tarihindeki yerlerini almışlardı. Her iki kavmin de büyük devlet kurucu unsurları, hâkimiyetleri dağıldıktan sonra eski yurda dönüş yapmışlar ve Kafkasya sahaları tekrar bu akraba kavimlerin

yönetimine kalmıştır. Hunların batı kolu büyük fatih Atilla'nın ölümünün ardından dağılmış, Ernak önderliğindeki Hun bakiyeleri Bulgarların sahalarına, yani eski yurtlarına dönmüştü. Aynı şekilde Büyük Bulgar birliği dağıldıktan sonra Kubrat'ın oğullarından Batbayan idaresindeki Bulgarlar Hazar hâkimiyeti altında eski yurttaki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Vakti ile her iki kavmin de hemen yanı başında gördüğümüz bir diğer Kafkasyalı Türk kavmi olan Burcanlar da VI.- VII. y.y.'larda onlar arasındaki yerini almış olmalıdırlar ki, Kafkasya'da bu tarihlerde bir Hun-Bulgar-Burcan birliğinden söz edilmeye başlanmıştır. Bu konfederasyonda etkin olan kavim Bulgarlar olmuş, diğerleri genellikle onların ismi altında zikredilmişlerdir. Ancak bu tarihlerde söz konusu oluşumun içinde Hun ve Burcan topluluklarının olduğunu biliyoruz. Procopius'un işini sürdürerek, Justinian döneminin tarihinin beş cilt halinde toplayan Agathias'ın eserinde, Hun kabilelerinden olarak zikrettiği Burugundi ve Ultizur'lar konuya ışık tutmaktadır (Agathias 1975: 146). Flavius Valerius Leo (457-474) zamanında isimleri anılan bu iki Hun kavmi, İrnek'in reisliğini yürüteceği ve daha sonra Bulgar adı altında anılacak olan yeni konfederasyonda da yerlerini almışlardır. Hunlarla ilgili oldukça mühim bilgiler veren Horenli'nin Kafkas Hunlarının inanışlarına dair vermiş olduğu bir bilgi, bütünlüğün daha iyi anlaşılması için müthiş bir ipucu olmuştur. Ermeniye Prensi Varaz-Trdat'ın, Hunların yapmış oldukları akınları önlemek gayesi ile ülkesindeki piskoposlardan İsrail'i, sulh sağlamak ve Hunları İsa inancına çağırarak için Hun ülkesine göndermesi üzerine anlatılanlar ilgi çekicidir: *"Şeytanın tahrikiyle yoldan azan ve ağaca tapma günahına gark olan bu kabile, kalın kafalı kuzey ahmaklığına göre uydurulmuş yalancı inançlara sadık kalıyor, murdar putperest ayinlerini diğer dinlerden yüksek tutuyordu. Eğer gök gürültüsünün eşlik ettiği ve fezayı yakan yıldırım, bir insana veyahut bir hayvana çarparsa, bunu Ku'ar adlı ilahlara kurban kabul ediyor ve bundan dolayı O'na tapıyorlardı..."* (Kalankatlı 2006: 238). Kafkas Hunlarının taptığı söylenen Tanrı Ku'ar ismi çok daha sonra, İmam Bahşi Tarihi'nde, Kafkasya'da yaşayan Burcanların Kubar-Subar isimli bir tanrıya inandıklarını söylemesi ile tekrar karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu eserin de sıhhati kuşkuludur ve Şan Kızı Destanı gibi çağdaş bir uydurma olma ihtimali mevcuttur.

Horenli'nin Kafkas Hunları için söylediklerinin daha sonra Burcan inançları içinde de görülmesi Kafkasya'daki birlikte yaşamın hatırası olsa gerekir.

765 yılına kadarki Bulgar hükümdarlarının adlarını ve hakanlık sürelerini gösteren "Bulgar Hanları Listesi"ne göre İrnek, Bulgar hükümdar sülalesinin atalarından birisi olarak karşımıza çıkar (Kafesoğlu 2004: 197). Atilla'nın ölümünün ardından Hunların dağılışı ve İrnek önderliğindeki Hun bakiyelerinin eski yurda doğru çekilerek buradaki Bulgarlarla birleşmesiyle, yükselen Bulgar etnik ismi altında varlıklarını devam ettirmiş

olmaları mümkün görülmektedir. Bir süre sonra Burcan ismindeki kavmi de söz konusu oluşumun içinde görmekteyiz. Bu yeni konfederasyona katılan Burcanların her iki kavme de yabancı olmamaları sebebi ile olsa gerek, bu tarihlerden itibaren sürekli bir birliktelik olmuştur ve Bulgar isminin yükseldiği hemen her coğrafyada Burcanlar da yanlarında yer almışlardır. Hatta bazı durumlarda birtakım seyyahlar, Bulgar isminden ziyade doğrudan Burcan ismini kullanmayı tercih etmiştir. Kuzeyev Bulgarların, Burcanlar ile etnik temasının, onların Avrupa'ya muhaceretinden önceki tarihlere kadar indiğini ve Bulgarların batıya göçünden sonra da etnik bağlarının kopmadığını belirtmektedir (Kuzeyev 2005: 153). Bize göre; Kuzeyev'in sözünü ettiği etnik temas için Kafkasya'daki eski yurt bölgesi, sunduğu Orta Asya tezine göre daha kuvvetli gözükmektedir. Kaynaklarda Asya'daki birlikteliği kanıtlayacak herhangi bir kayıt yoktur. Kuzeyev'i bu şekilde düşündüren, Burcanları "Bacgard"lar ile birlikte Peçenek dünyasına ait olarak görmesi olabilir (Kuzeyev 2005: 153). Ona göre Burcanlar ve Bacgardlar VII-IX. y.y.'larda Kuzey Kafkasya sahasına göç etmişlerdir. Kuzeyev'in teklifleri arasında hemfikir olduğumuz iki nokta vardır. Bunlardan ilki, Burcanların çoğu kez Bulgar etnik adı altında tanındıkları, bir diğeri ise Bulgarlar ile Burcanlar arasındaki karışıklık ve çelişkili bilgilerin kaynağı olarak onların akraba fakat farklı kavimler olmalarını göstermesidir. Çoğu kez Bulgar etnik ismi ile anılması gerçeği, her iki kavmin birbirlerine aşinalığına ve sürekli ortak harekete bağlı olsa gerektir. Ortaçağ Arap yazarlarının büyük çoğunluğunun Bizans sınırının hemen yanı başında gösterdikleri Burcanlar, çoğu zaman Tuna Bulgarlarını betimlemede kullanılan kavim ismi haline gelmiştir (Ramsay 2004: 145-146).⁷ Bu durum yalnızca Tuna Bulgarlarına Burcan denmesi ile sınırlı kalmamıştır. Yine Büyük Bulgar birliğinin dağılmasının ardından cereyan eden siyasi hadiselerde, tıpkı Tuna Bulgarlarında olduğu gibi, Batbayan'ın yanında kalan Bulgarlar için de aynı durum söz konusu olmuştur. Bizans ve Rus vakayinamelerinde Kara Bulgarlar olarak anılan grubu belirtmek için de Burcan adı öne çıkmıştır. Miktakhov'a göre de Dağıstan sahasındaki Bulgarlar için Burcan adı kullanılıyordu (Miktakhov 2002: 620). Dolayısıyla dönem dönem yükselen Burcan adını, Bulgarlar arasındaki nüfuslarının yoğunluğu ile açıklamak mümkündür.

Kuzeyev'in de belirttiği üzere, her iki kavim hakkındaki bilgilerde var olan karışıklık ve iç içe geçmişlik, bu iki topluluğun akraba fakat ayrı kabilelere mensup olması ile açıklanabilir. Mesele dikkatlice incelendiğinde, sürekli olarak aynı gibi gözükse de bu iki kavmin farklı topluluklar oldukları anlaşılacaktır. Burcan yurdundan bahseden Kazvinî'nin vermiş olduğu bilgiler, Bulgar sahasından daha farklı bir yere işaret etmektedir. Frolova'ya göre de Kazvinî, Bulgarlar ile Burcanların farklı topluluklar olduğunu

---

⁷ "Burcan, Burjan: Tuna Bulgarları için kullanılan isim"; ayrıca bk. *Hudud'ül-Alem*, çev. Minosky, V., Londra 1937, s.423.

göstermektedir (Frolova 1995: 1-2). Hudûd'ül-Âlem'de Slavlar anlatılırken, Bulgarlar ile Burcanlar arasındaki araziye yerleştiklerini görmekteyiz (Hudûd'ül-Alem: 429). 845 yılı öncesine dair bilgi verip, Bizans ve Bizanslıları anlatan el-Cermî, onlara komşu olarak yaşayan Burcan, Avar, Bulgar, Slav, Hazar ve diğer uluslardan bahsetmektedir (Kuzeyev 2005: 152). Burada el-Cermî, Burcanlar ve Bulgarları ayrı halklar olarak belirttiği gibi, devletlerini de komşu olarak göstermiştir. Burcan ve Bulgarların farklı kavimler olduğunu göstermesi açısından son örneğimiz, Mesûdî'nin anlatımlarıdır. O, 837-838 yıllarında sefere çıkan Bizans İmparatoru Theophilos'un yanında Bulgar ve Burcan krallarının da yer aldığını söylemektedir (Kuzeyev 2005: 152). Burada Burcanların ayrı bir idareye sahip olduklarını net bir biçimde görüyoruz.

Burcan Yurdu'na Dair

Eserlerinde kısa paragraflar halinde Burcan yurduna dair atıflarda bulunan Arap seyyahlara göre, Burcan arazisi vaktiyle Karadeniz'in kuzey bozkırlarına tekabül eden bir yer idi. Ancak bu adlandırma zamanla doğrudan doğruya Tuna Bulgarları için kullanılmaya başladığında, bu isim ile birlikte Balkan sahasındaki topraklar ve daha geniş bir saha anımsanmaya başladı. Burcan arazisine dair en kapsamlı bilgileri edindiğimiz El-Kazvinî'ye göre Burcan toprakları, onun tam anlatımıyla "kuzeyde ki geniş arazidir, burada gündüz vakti dört saat iken, akşamlar neredeyse yirmi saat kadar uzundur." (Frolova 1995: 1). Onların, Bulgarlardan ayrı bir topluluk olduklarını bildiren Kazvinî, satırlarının devamında bu sıralarda Bulgarların biraz daha güneydeki sahada, Volga nehri civarı ve Büyük Bulgar sahası ile Karadeniz bozkırları arasında oturduklarından bahseder. Ebu'l-Fida ise Burcan yurdu için, "Onların ülkesi uzak kuzeydedir. Mesafelerinin uzaklığı ve huylarının kötülüğü yüzünden durumları tarafımızca bilinmemektedir" demektedir (Kuzeyev 2005: 151). Adı geçen her iki kaynak Burcan toprakları için olabildiğince kuzey sahaları işaret etse de, tanımlamalarında belirgin herhangi bir yer ifadesi yoktur. Sadece bunlara bakarak Burcanların yurdu için bir şeyler söyleyebilmemiz gayet güçtür. Biraz sonra, "Doğu'daki dört Türk boyu... Bacanak, Bacane, Bacgard ve Naukerde" den bahsedecek olan Mesûdî'nin anlatımları meseleyi daha karmaşık bir hale getiriyor gibi gözükse de, ardından gelecek destekleyici bilgiler Burcanların yaşadıkları sahalarda için sağlıklı tespitlerde bulunmamızı sağlayacaktır. Mesûdî, söz konusu dört Türk boyundan üç tanesinin Güney Rus bozkırlarında bulunması hususundan söz ederken, bunların bir zaman Aral Denizi yakınlarındaki konfederasyona dâhil olduklarını söylemektedir (Kuzeyev 2005: 150). Mesûdî'nin sözünü ettiği dört Türk boyundan biri olan Bacaneler (Bacnı), Kuzeyev'e göre Burcanlardan başkası değildi. Bunlar bir süre Aral kıyılarında bulunmuşlar, daha sonra batıya hareketle Azak ve Karadeniz bozkırlarına yerleşmişlerdir (Kuzeyev 2005: 150). Aynı yazara göre Bacgardlar ile birlikte hareket eden söz konusu boyların Aral ve Hazar

civarından Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey düzlüklerine göç etmeleri VII. - IX. yy'lar arasında vuku bulmuştur (Kuzeyev 2005: 154).

El-Bakuvî "Bac(n)a ülkesi... Türk halkındandır. Onlar üzüm, incir ve siyah kızılcığın bol olduğu yerde yaşamaktadırlar" demekle, Burcanların bir dönem Asya'da bulunmuş olabileceklerini düşündürmektedir (Kuzeyev 2005: 149). Bu konuyla ilgili olarak, Orta İdil boylarının sol kıyısında bulunan Tankeevka mezarlığında⁸ elde edilen seramikleri inceleyen Khalikov, Burcanlar ile Altaylar bölgesi arasındaki kültürel bağa işaret etmiştir.

Yâkut, Mü'cem el-Buldân adlı eserinde "Burcan, Hazar topraklarında bir ülkedir" demektedir (Kuzeyev 2005: 153). Devamında ise Şair Ebu Nahil et-Temimî "Biz Gilan'dan başladık ve onların tahtı çöktü. Ordularımız kanlı savaşlarda süvarileri geri püskürttüler ve onlar yerleşik olarak Rum ve Burcan aralarına geri çekildiler" demekle, Bulgarlarla birlikte hareket eden Burcanların henüz VII. yy'da Sir-i Derya ve Asya'nın güney sahaları ile münasebetlerini göstermektedir.

El-Kâşi'nin hazırladığı coğrafya tablosunda, Burcan topraklarının koordinatları şu şekildedir: *Saha*: Burşhân, *Koordinatlar*: 50;0, 44;0 (Kennedy 1987: 9).

Anonim Hudûd'ül-Âlem'de ise Saqlab'ların III.-VI. yy'lar arasında Karadeniz'in kuzeyinde Bulgarlar ve Burcanların arasında oturdukları kaydedilmiştir (Hudud al-Alam: 423). Yine aynı eserin bir başka bölümünde Burcan yurdu ile alakalı olarak; "diğer biri Gurziyanların denizidir. Bu deniz Buntus olarak bilinir. Doğusu Alanların sınırlarına, kuzeyi Peçeneklerin, Hazarların, Mirvatların, İç Başğırtların ve Slavların oturdukları yerlere kadar uzanır. Batısı Burcanların memleketine, güneyi ise Rum memleketine kadar uzanmaktadır." denilmektedir (Hudud al-Alam: 53).

Hudûd'daki kaydı destekler nitelikteki bir başka habere de İbn Hurdazbih'de rastlıyoruz. "Doğu Yollarının Sikkeleri" ünvanı altında Samerra ile Bağdat'ın doğu memleketlerini, daha sonra Çin yollarını ve Hindistan sahasını anlattıktan sonra, batı ünvanı altında Enbar, Heyt, Navus, Alus yollarını, Habur, Kinnesrin, Hıms, Şam, Taberiyye, Ürdün, Filistin, Remle, Füstad, Mısır, Berka, Berber ve Tanca Ülkelerini tanıtır ve Endülüs'ün kuzeyinden, Rum (Anadolu), Burcan ve Sakleb ülkelerinden kısaca bahseder (Yörükkan 2004: 370).

Burcanları daha sonraki tarihlerde Volga kıyılarında ve Büyük Bulgar birliğinin dağılmasının ardından Tuna boylarında görmekteyiz. Onların Volga boylarındaki dönemlerine dair haber veren kaynaklardan bir tanesi Taberî'nin anlatımlarıdır. Hüsrev Anuşirvan'ın fetihlerini anlatırken, onun Orta Volga boylarında oturan Burcan kavmi üzerine yürüdüğü ve oradan dönüşte el-Bâb'ı yaptırdığı kaydedilmiştir (Bosworth 1999: 162).

⁸ Burası eski Kazan vilâyeti olup, Spas kazasına (İdil'in sol sahilinde, sonraki Bulgar şehrinde biraz güneyde) bağlı idi.

İbn Rusteh'in vermiş olduğu bilgiler Tuna havzasında oturan Burcanlara ait gözükmektedir. İbn Rüsteh, "Kitâb'ül-A'lâk el-Nefise" adlı eserinde yedi iklim ve şehirleri bahsinde "Yedinci iklim, doğudan başlayarak Yecüc ülkesinin kuzeyinden geçer. Sonra Türk illerinden geçerek Taberistan denizinin kuzey sahillerine kadar. Sonra Rum denizi'ni kat ederek Bürcan ve Saglebler diyarına girer, nihayet Batı denizi'ne dayanır." demektedir (Yörükân 2004: 286)-

Bundan sonraki ortaçağ kaynaklarından birçoğu Burcan adı ile Tuna Bulgarları ismini birlikte zikretmektedir. Burcan dendiği vakit akla doğrudan Tuna havzası gelmeye başlamıştır. El-Birunî, Tuna Bulgarları için doğrudan Burcan ismini kullanmıştır (Wright 2004: 145-146).⁹

19. yy sonunda yazan Mercani'nin naklettiği bilgiler de Bizans komşuluğunda olan Burcanları işaret etmektedir. Buradaki bilgilere göre; "tarihçilerin en ünlüsü Ebû'l-Hasan b. el-Hüseyin b. Ali el-Mesudî el-Bağdadî, Bulgar şehri Mantş Deryasında yerleşmiştir. Ben onların dünyanın yedinci ikliminde olduğunu biliyorum. Onlar Türk halkının bir bölümüdür... Günümüzde, 332 (942-43) yılındaki Bulgar hakanı Müslüman'dır... Onların camileri ve mescitleri vardır. Bu hakan elli bin asker ile Konstantiniye şehrine hücum edip, onun çevresini yağmaladı hatta Rum iline ve Endülüs'e kadar gittiler. Borcan, Celaleke topraklarına ve Frank memleketlerine kadar ulaştılar. Onlara yardımcı olarak denizden bir gurup halk gelerek, hakanlarının yaklaştığını haber verdiler" denmektedir (Mercani 2008: 99).

Burcan ismine ender bir biçimde rastladığımız kaynaklardan birisi olan Mesûdî'nin verdiği bilgiler sürekli olarak Tuna dolaylarında oturan Burcanlar ile alakalıdır. Murûc ez-Zeheb'de Behram ile Rum hükümdarı Maurikius arasındaki ittifak ve karşılıklı hediyeleşmeler faslında, Maurikius'un Behram'ın gönderdiği kıymetli eşyaların karşılığı olarak, Burcan, Celalika, Sakalibe ve Veşkenş gibi Bizans'a komşu halklardan yüz yirmi cariyeyi yolladığından bahsetmektedir (Mesudî 2004: 167).

SOSYAL HAYATA İLİŞKİN BİRKAÇ NOT

Kaynaklarda haklarında oldukça az bilgiler olmasına rağmen, özellikle Kuzeyev'in çalışmaları ve Ermeni kaynağı Alban Tarihi'nde ulaştığımız bilgiler sayesinde, Burcanların dini inanışları ve sosyal hayatlarına dair bir şeyler söylememiz mümkündür.

Mesûdî, El-Bekrî, Kazvinî ve El-Farazî'nin verdikleri bilgilere göre oldukça geniş olan Burcan arazisinde yaşayanlar, pagan olup büyücülerin

---

⁹ "The sixth climate begins among the dwelling places of eastern Turks, with the Qay and the Qun the Kırkhız and Kumukh and Taghazghaz towards the Turcomen country and Farab, the city of the Khazars to the North of their sea and the Alans who occupy the country between that sea and the sea of Trebizond which leads to Constantinople Burjan, France and Northern Spain where it ends in the western oceans."

dinine bağlıydılar (Kuzeyev 2005: 151). Bunları değerlendiren Garkavi'ye göre Burcanlar pagan inancındaydı (Kuzeyev 2005: 151). Seyyahların bahsettiği büyücülerin İskitlerden beri hemen hemen her Türk kavminde varlığından haberdar olduğumuz "kam" veya "bakşı"lar olması muhtemeldir. Hemen belirtmemiz gereken bir husus, kamların yaptıkları işin büyücülükten tamamen ayrı olduğudur. Burcanların buldukları coğrafya ve dirsek teması halinde oldukları diğer Türk kavimleri arasında da paganlıktan söz etmemiz güçtür. Nitekim Burcanlar için bir üst kimlik niteliğindeki Bulgar kavmi de Göktanrı inancına sahipti; ruhlar ile insanlar arasında aracılık eden ve Göktanrı inancına sahip olan bütün Türk boylarında müşterek olarak "kam" diye isimlendirilen kişiler mevcuttu. Erken Bulgar tarihi hakkında bilgiler veren R. N. Popae, Bulgarların hastalıklara verdikleri önemden ve bunların tedavi şekillerinden bahsetmektedir (Roux 2001: 70). İdil Bulgar ülkesine yapacağı ziyaret esnasında Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşayan Türk kavimlerinin bulunduğu coğrafyadan geçen İbn Fadlan'a göre İslam ülkelerine olan yakınlığa rağmen buradaki insanlar Eski Türk inançlarını sürdürüyorlardı. Burcanların ilişkide buldukları Hazarlarda da yönetici zümre Yahudiliği benimsemiş olmasına rağmen, halk arasında Gök Tanrı ve kamlara bağlılık devam ediyordu (Artamanov 2004: 345). Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da belli bir döneme ait olan İslam kaynaklarının, İslam ile şereflenmeyen kavimleri "müşrik" olarak gördükleri için, Şamanizm, Budizm ve Maniheizm'e özgü bazı uygulamaları karışık bir şekilde bir arada vermeleridir. Ebu'l-Fida, Burcanların Hıristiyan inancına sahip olduklarını kaydetmiştir (Kuzeyev 2005: 158). Ebu'l-Fida'nın bahsettiği Burcanlar muhtemelen Büyük Bulgar Devleti dağıldıktan sonra Tuna boylarına gelenlerin arasındaydı. Kubrat Han'ın üçüncü oğlu Asparuh önderliğinde Dnyeper ve Dnyester ırmaklarını geçerek batıya doğru yönelen grup Bizans arazisine komşu olarak yerleşmişler, zamanla Slavlaşmaya ve Hıristiyanlaşmaya başlamışlardır. Ebu'l-Fida ayrıca bunlar arasında teslis inancının da yaygın bulunduğunu söylemektedir (Kuzeyev 2005: 158).

1680 yılında yazıldığı iddia edilen, ancak aslı bulunmadığı için itibar edilmeyen İman Bahşi'ye ait Cafer Tarihi adlı bir Tatar-Bulgar kitabına göre, Kafkas Türklerinden biri olan Burcanlar, Tanrı'ya "Kubar" ve "Subar" diyorlardı (Karatay 2004: 17). Kalankatlı Moses'in Ermeni kaynağı da Kafkas Hunlarının "Ku'ar" adlı bir ilaha tapındıklarından ve ona kurbanlar kestiklerinden bahsetmektedir. Bu kaynağa göre "*şeytanın tahrikiyle yoldan azan ve ağaca tapma günahına gark olan bu kabile, kalın kafalı kuzey ahmaklığına göre uydurulmuş yalancı inançlara sadık kalıyor, murdar putperest ayinlerini diğer dinlerden yüksek tutuyordu. Eğer gök gürültüsünün eşlik ettiği ve fezaı yakan yıldırım, bir insana veyahut bir hayvana çarpıyorsa, bunu Ku'ar adlı ilahlarına kurban kabul ediyor ve bundan dolayı ona tapıyorlardı.*" (Kalankatlı 2006: 238). Pehlevi dilinde khwar = güneş demektir. Orta Kıpçak ve Arap-Fars dillerinde q, kh ve h harfleri vasıtası ile

gösterilmektedir. Farsça Khur, Khwar, Kharena “güneş, od”, Ermenice “görünmeyen, maddi olmayan od” demektir (Kalankatlı 2006: 238). Söz konusu Ermeni kaynağını Türkiye Türkçesine çeviren Yusuf Gedikli’ye göre Kuzey Kafkasya Hunlarına ve Hazarlara ait özel isim ve ünvanlardan kayda alınanların birçoğu Türkologlarca çözümlenmiştir, ancak bunlardan Kuar ve Varaçan isimleri tartışmalıdır (Kalankatlı 2006: 7). Eski Türkçede kıw/kuw sözü “baht, kut” anlamına geliyordu. Aynen Tengri = teng (gök) + eri açıklamasında olduğu gibi, bunu da kutsal er, mukaddes er, kutlu olarak açıklanması mümkündür (Karataş 2004: 18). Suar ismi için de Eski Türkçede söz başı k > s geçişinin bilinmesi yeterli olacaktır (kanmak - sanmak, kemik - sümük/süngük, vb.) (Karataş 2004: 18).

Kuzeyev, Burcanlardan herhangi bir kimse öldüğü zaman, onun uşak ve maiyetinin toplanarak bilge özdeyişlerin anlatıldığından ve maiyetindeki kişilerin yakıldığından bahsetmektedir (Kuzeyev 2005: 151). Gerek Asya Hunları, gerekse Karadeniz’in kuzey bozkırlarına gelen soydaşlarının yuğ adı verilen merasimlerde ölen kişinin eşyalarını da birlikte gömdüklerini, at koşulları ve silahlarının ise yakılıp, ateşin sönmesinden sonra çok derince olmayan bir çukura bırakıldığını biliyoruz (Baştav 1998: 202). Yine Priskos’dan nakilde bulunan Got tarihçi Jordanes’in Avrupa Hun hükümdarı Atilla’nın ölüm törenine ait verdiği bilgiler hemen hemen aynı uygulamaların olduğunu gözler önüne sermektedir (Baştav 1998: 207).

Dini hayata dair konuları toparlayacak olursak, Burcanların, Kuzey Kafkasya sahasında meskûn oldukları ilk zamanlarda inanışları Hunlardan, Göktürklerden ve Göktanrı inancını benimseyen diğer Türk boylarından farksız idi. Bulgar Türklüğü çerçevesinde varlıklarını devam ettiren bu Türk kavminin İdil sahasına çekildikten sonra İslamiyet’i kabul edip etmedikleri konusunda net bir şey söylememiz mümkün değildir. Tabii ki, Kubrat Han’ın ölümünün ardından dağılan Bulgar birliği içerisinde Asparuh’a katılıp Tuna havzasına gelmeyen Burcanların, daha sonra Müslümanlığı kabul ettikleri düşünülebilir.

Burcanları bir Peçenek boyu olarak düşünen Kuzeyev, Bacgardlar ile aynı dili kullandıkları fikrini ileri sürmektedir (Kuzeyev 2005: 157). Peçenek, Suvar ve Bulgar dillerinin aynı özellikte sonu kısaltılmış olduklarını belirten Kaşgarlı’ya da atıfta bulunan Kuzeyev, onların kullandığı dilin Bulgar diline yakınlığı üzerinde durmaktadır. Karadeniz’in kuzey bozkırlarındaki sürekli hareketliliğin de etkisi ile olsa gerek, buradaki kavimlerden dillerine dair çıkarımlar yapabileceğimiz kalıntıların sayısı oldukça azdır. Bu durum işimizi biraz daha zorlaştırmaktadır. Şu halde, Burcanların konuştukları dilin Bulgar Türkçesine yakınlığı ve batıda Tuna Havzası’na çekilenlerin de bir süre sonra Slav dilini tercih edebileceklerini düşünmekle yetinmek zorundayız.

Karadeniz’in kuzey bozkırlarını anlatan hemen hemen bütün seyahatnameler ve kaynakların müşterek olarak bahsettikleri hususlardan

birisi yoğun bir şekilde yapılan ticaret idi. Orman halkları ile bozkırlılar arasında sürekli bir alışveriş mevcut idi. Hazarlar döneminde ticaretin güvence altına alınması ile bu tür faaliyetler daha da artmıştı. Burcanların da bu sahadaki diğer Türk kavimleri gibi bu faaliyetler içerisinde olması doğaldır. Ancak onların ekonomik yapıları hakkında fazla bir şey söylemek pek mümkün gözüküyor. Kuzeyev onların parasının olmadığını, tüm alışveriş ve düğün masraflarını atları ve koyunları ile karşıladıklarını söylemektedir (Kuzeyev 2005: 151).

Fikir yürütmelerinde bulunabileceğimiz bir başka husus da askeri güçleri konusundadır. 837-838'de Bizans İmparatoru Theophilos'un seferine katılarak, Bizans sınırlarında faaliyet gösterdiklerine dair haberleri Mesûdî vermektedir. Söz konusu sefere Bulgarların da katıldığını biliyoruz. Bizans İmparatorluğu'nun yardımına ihtiyaç duyduğu Burcanların iyi bir orduya sahip olduklarını düşünmek mümkündür. Garkavi sürekli olarak Hazarlarla mücadele ettiklerini söylemektedir. Düzenli bir devlet teşkilatına sahip Hazar Kağanlığı ile daimi bir mücadeleyi yürütebilmek için kuvvetli bir askeri yapıya gerek vardır. Ayrıca Kuzeyev onların durmadan Hazarlar, Slavlar ve Rumlar ile savaştıklarını belirtmektedir (Kuzeyev 2005: 151).

ETNİK MİRAS

Burcan Bürzen- Başkurt

1730 yılında Ufa eyalet idaresince düzenlenen "Başkurt Nahiyeleri Listesi"ne bakılarak, XVI. ve XVII. yy'larda Başkurt boylarının dağılımlarını belirlemek mümkündür. Bu listeye göre Kıpçak, Tamyan, Bürzen, Tabın ve Gayna boyları İk nehri boylarında, yani Başkurdistan'ın batı mntıklarında gözükmektedir.

Başkurtların bir boyu olarak karşımıza çıkan Bürzenler, genel olarak Arap ve Fars kaynaklarındaki Burcanlar ile özdeşleştirilmiştir (Lezina-Superanskaya 2009: 171; Kuzeyev 2005: 142).

Burcanları, Peçenek oluşumu içerisinde kabul eden ve onlar için ısrarla Orta Asya çıkışı arayan Kuzeyev, söz konusu Başkurt boyunun etnik kaynağının Burcanlar olduğunu söylemektedir. Ona göre Burcanların ana kitlesi 840'lı yıllarda Hazar civarına ve batıdaki topraklara akınlarda bulundular ve buralarda onların tarihinde yeni bir sayfa açıldı (Avrupa Dönemi). Sözlerinin devamında Orta Asya'da hiçbir kaynakta Burcan etnoniminin anılmadığını ve Burcan boylarının Asya'daki kendi anavatanlarını hiçbir iz bırakmadan terk etmiş olduklarını belirten Kuzeyev, onların Orta Asya ve Aral bölgesindeki boylardan herhangi biri değil, aksine birçok Asya ve Avrupa halklarının etnik oluşumunda önemli rol oynayan büyük bir boylar federasyonu olduklarını iddia etmektedir (Kuzeyev 2005: 144).

Altay ve Güney Sibiryâ halkları arasında Bürzen etnonimi ile karşılaştırılabilecek herhangi bir boy ya da kabile adına rastlanmadığını belirten Kuzeyev, Bürzen etnoniminin oluşumunun batıya göçten sonra gerçekleştiğini söylemektedir (Kuzeyev 2005: 142).¹⁰

Zekiev de Burcanları, Başkurtların oluşumunda yer alan en temel kabilelerden birisi olarak görmektedir (Zekiyev 2006: 82). Onların Bulgarlarla birlikte çeşitli savaşlara katıldıklarını belirten Zekiev, Hazar baskısı neticesinde Bulgarlar ile beraber, batıya ve kuzeye gittiklerini bildirir.

Toparlayacak olur isek, kadim Başkurt boylarından birisi olarak karşımıza çıkan Bürzenlerin, Bulgarlar ile yakınlıkları da göz önüne alınarak, etnik ilişkiler bakımından Burcanlarla alakalandırılması teklifi mümkün gelmektedir. XVI. ve XVII. yy'larda Başkurdistan'ın batı ucunda, Kama nehrinin güney kolu olan İk nehri havâlisinde yaşamakta olan bu Başkurt boyunun adı, XIX. y.y.'larda bu sahalarda anılmamaya başlamıştır.

Karaçay- Malkarlar

Kafkasya'da Elbruz Dağı'nın doğu ve batı eteklerinde yaşayan Karaçay-Malkarların kim oldukları ve etnik aidiyetleri meselesi bilim dünyasında çok tartışılmıştır. Bölgede yaşamış Türk boylarının hemen hepsi ile alakalandırılmaya çalışılmış olan bu Türk topluluğu için son söylenenler Hun-Bulgar ve Kıpçak etnoslarının ağırlığında, ayrıca yerli Kafkas kabilelerin de içerisinde yer bulduğu bir oluşumun gerçekleştiği doğrultusundadır. 22-26 Haziran 1959 tarihinde Nalçık şehrinde yapılan "Karaçay-Malkar Halkının Etnik Oluşumu" adlı sempozyumda, "Karaçay-Malkarlar, Bulgar, Alan, Kıpçak ve muhtelif Kafkas kabilelerinin birbirleriyle karışmasından ortaya çıkmış bir Türk kavmidir" kanaatine varılmıştır (Adiloğlu 2002: 13-45).

Kullandıkları dilin Türk dillerinin kuzeybatı kolunu oluşturan Kıpçak lehçeleri grubuna girmesi dolayısı ile Kafkasya'da ortaçağlarda hâkimiyet tesis eden Türk kavimlerinden birisi olan Kıpçaklara dayanan bir halk oldukları düşünülmüş, fakat etnogenezlerinin Kafkasya'da olduğu ve isimlerinin yerli oluşu gibi durumlar göz önüne alınca etnik kökenlerinin daha derinlerde aranması gerektiği anlaşılmıştır (Tavkul 2002: 54). Böylece Karaçay-Malkarların etnik kimliklerini belirleme hususunda Kafkasları çok eski devirlerden beri yurt edinmiş olan Hun ve Bulgar gibi Türk kavimlerine başvurulmuştur.

Etnik aidiyet meselesinde en çok kabul gören fikir A. Miller'in yapmış olduğu arkeolojik kazılar neticesinde öne sürdüğü, onların Kara Bulgarların

---

¹⁰ Burada Burcanlar için bizim öngördüğümüz Kuzey Kafkasya yerliliği olayını tasdikler niteliktedir. Altay ve Güney Sibiryâ sahasında Burcan-Bürzen etnonimleri ile kıyaslanabilecek bir ismin olmayışı ve Burcanlar için VII. yy.'da hala daha Orta Asya'da olduklarının söylenmesi Doğu Avrupa sahnesinde isimlerinin zikredildiği bu yüzyıllarda çelişkiler uyandırmaktadır.

torunları oldukları doğrultusunda söyledikleridir. 1930'lu yılların başında ileri sürülen bu tezin doğruluğunu ispatlayacak veriler daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur (Tavkul 2002: 57). V. F. Miller de Karaçay-Balkar Türklerini vaktiyle Kuban Irmağı dolaylarında yaşamış eski Kafkasya Bulgarlarının devamı saymaktadır. V. Minorsky ve J. Marquart, Miller'in bu açıklamalarına katılmaktadırlar. Artamanov'a göre de Kuban sahasında yaşayan Bulgarlar, Karaçay-Malkarların atası idi. Togan da bu halkı Kara Bulgarların devamı olarak görmekte ve Karaçay-Malkarların önceleri bugünkü Çuvaşlar gibi l-r Türkçesini konuştukları, fakat XV. y.y.'dan önceki bir zaman diliminde ş-z Türkçesini kullanmaya başladıklarını belirtmektedir (Adiloğlu 2002: 577). Bulgar tarihçi B. Simenov'a göre de Karaçaylar ve Çuvaşlar eski Bulgar Türkçesini konuşuyorlardı; bir süre sonra Çuvaşların dili Fin-Ugor tesirinde, Karaçaylarınki ise ortak Türkçe kökenli lehçelerin etkisinde kalmıştır (Adiloğlu 2002: 578).

M. F. Kırzioğlu ve F. A. Nuretdinov da Karaçay-Malkarlar ile Kara Bulgar arasındaki etnik bağlantıya atıflarda bulunmuşlar, Kırzioğlu her seferinde Kara Bulgarların, söz konusu halk için etnik temel teşkil ettiğine dikkat çekmeye çalışmıştır.

Karaçay'da İndiş Irmağı başındaki ve Humara Köyü yakınlarındaki eski Bulgar yerleşimi kalıntıları, Malkar'da Aşağı Çegem ve Laşkuta köylerinde bulunan Bulgarlara ait arkeolojik eserler, Yukarı Çegem, Lıgıt ve Kaşha-Tav yakınlarında ortaya çıkarılan Bulgar Türklerinden kalma mezarlar, Karaçay-Malkarlar ile Bulgarlar arasındaki etnik ilişkiyi ispatlamaktadır.

Son yıllarda Kafkasya sahasında runik harfli yazıtların okunmaya başlanması ile birlikte bu konunun daha da aydınlatılması sağlanmıştır. Elde edilen arkeolojik malzeme ve Kafkasya'daki bazı yer adları ciddi bir şekilde Karaçay-Malkar Türklerinin etnik bakımdan Kafkasya Bulgarlarının devamı olduğunu destekler niteliktedir.

Büyük Bulgar Han'ı Kubrat'ın ölümünü takip eden hadiseler, oğullarının göçleri ve Karadeniz'in kuzeyinde şekillenecek olan yeni Bulgar dünyası, birbirinden uzak coğrafyalarda, ancak aşağı yukarı aynı tarihlerde birçok kavmin Bulgar üst kimlik adını kabulü ile gerçekleşmiştir. Böylece Asparuh önderliğinde Tuna havzasına giden Bulgarlardan, Batbayan önderliğinde eski yurttaki kalan Bulgarlara kadar geniş bir saha içerisinde yaşayan pek çok yerli halk ve boy adı bu genel isim altında zikredilmeye başlamıştır.

Theophanes'in Kubrat Han'ın ölümü ve devamındaki gelişmelere dair anlatımları, arkeoloji ve filoloji çalışmaları ile de desteklenerek daha net bir biçime kavuşmuştur. Onun anlatımına göre hanın beş oğlundan Batbayan isimli büyük oğlu, babasının öğüdünü tutarak eski yurttaki kalmış, ancak bir süre sonra Hazarlara direnemeyerek himayelerine girmiştir. Hazarlara vergi ödeyen Batbayan'a bağlı kavimler daha sonra Hazarların zayıflığından faydalanarak kendi siyasi teşekküllerini oluşturmuşlardır. Batbayan'ın

idaresindeki Azak ve Kafkasya Bulgarları, Bizans ve Rus vakanüvisleri tarafından “Kara Bulgarlar” adıyla anılmışlardır. Burada hemen belirtmemiz gereken husus kaynaklardaki “Kara Bulgar” deyişinin zikredilmesinden çok daha önce de söz konusu sahalarda Bulgarların varlığından emin olduğumuzdur. Burada adı geçen halkın etnik kökeninin Kara Bulgar oluşumu ile alakalandırılması sebebiyle geç tarihli bir hadisenin gelişimini aktardık. Nitekim Bulgarlar bahsinde de değindiğimiz üzere, gerek Horenli'nin kayıtları, gerekse arkeolojik ve filolojik değerlendirmeler sayesinde çok erken tarihlerden beri bölgede ki Bulgar varlığından haberdarız.

Etnik oluşumunu XIII-XIV. y.y.'larda tamamlamış olan bu Türk kavminin kökeni meselesinde görüldüğü gibi, erken Bulgar ve Hun, sonraları ise Kıpçak etnosları ağır basmaktadır. Bu oluşum içerisindeki Kara Bulgar katkısı açıktır ancak, izah edilmesi gereken nokta Karaçay halkının kökenine dair fikir yürütmeler esnasında söylenen Kara Bulgarların Burcan kolundan geldikleri hususudur. “Karaçay-Malkar Halkının Birinci Kültür Festivali Üzerine” isimli eserin sahibi Dilber Kaşay'a göre, Ön Kafkasyalı Hun-Bulgarlardan olan Burcanlar, Karaçay-Malkar halkının ataları idi (Kaşay 1992). 737 yılında Arap tebliğcilerin aracılığı ile Müslüman olan Burcanlar, X. yy başlarına doğru yerli Ugor kavimleri, Alanlar ve Sabanları da hâkimiyetleri altına alarak siyasi teşekküllerini kurmuşlardır. Söz konusu yeni oluşumun dili olarak da Kıpçak Türkçesi kullanılmıştır.

Kaşay'ın Karaçay-Malkarların ataları olarak doğrudan Burcanları zikretmesi ilgi çekicidir. Burada bizim irdelemememiz gereken kısım, oldukça eski devirlerden beri Kafkasların yerli kavimleri arasında gördüğümüz bu Proto-Türk kavminin, söz konusu oluşumdaki katkısını gösterme konusundadır. İsimleri sürekli olarak Bulgarlar ile birlikte anılan ve akraba olduklarını düşündüğümüz Burcanlar, daimi bir ortak hareket içerisinde Bulgar üst kimliği ve etnik ismi ile birçok oluşumun içerisinde yer almış olabilirler. Belki de bu sürekli ortak hareket sebebiyle birçok kaynak onların isimlerini ayrı bir şekilde zikretme gereği duymamış, Bulgar birliği içerisinde göstermekle kalmıştır. Ancak adlarına daha geç dönemlerde dahi rastlayışımız söz konusu topluluğun hatırı sayılır bir büyüklükte olabileceğini düşündürmektedir. Muhtemelen nüfusça önemli bir sayıyı ihtiva eden Burcanlar, Bulgarlar ile meskûn sahaların büyük çoğunluğuna iştirak etmişler, zaman zaman bu münasebetle isimlerini zikrettirmişlerdir. Bizans ve Rus kaynaklarının Kara Bulgarlar olarak zikrettikleri Bulgar topluluğun içerisinde de Burcan kavminin varlığı olasıdır. Lakin şu aşamada kaynaklardaki sınırlı bilgiler dolayısı ile Karaçay-Malkarların etnik kimliklerini doğrudan doğruya Burcanlara bağlı görmemiz güç gözükmektedir.

Macarlar

IX. yy sonlarında Orta Tuna boylarına gelerek bütün Avrupa'yı istilaya kalkan ve kendilerini Atilla'nın soyundan sayan Macarların asıl kökenleri bilim dünyasında tartışmalara sebep olmuştur. Hint-Avrupai dillerin konuşulduğu bir ortamda başka bir dil ailesine, iddialara göre Fin- Ugor dil ailesinin Ugor koluna mensup olan Macarların kökeni net olarak açıklanamamış değildir (Artamanov 2004:431). Türklük ile olan yakınlıkları gözden kaçmamaktadır (Doğan 2007: 4).¹¹ Bizanslı ve Arap yazarlar Macarları doğrudan Türk olarak adlandırmışlardır (Engel Pál 2001: 9).¹² Hazarları da Türk olarak nitelendiren Bizans kaynakları, Macarları onlardan ayırt edebilmek için Batı Türkleri olarak isimlendirmişlerdir. Macarların Türklük ile olan yakınlıklarını açıklamaya çalışan Rásonyi, basit ama oldukça açık bir ifade ile "Türkler Macarların babası, Fin-Ugorlar da anasıdır" diyerek meseleyi özetlemeye çalışmıştır (Rásonyi 1996: 118).

Macar tarihi ile ilgili olarak elimizde bulunan en önemli kaynaklardan birisi Konstantinos Porphyrogenitus'un anlatımlarıdır. Ona göre Hazarlara komşu ve müttefik olan Macarlar, Lebedia denilen bir bölgede yerleşmişler ve burada üç yıl kadar kaldıktan sonra Etelközü'ne göç etmişlerdir (Artamanov 2004: 436). Hazarlar ile ittifak halinde olup onların her savaşına iştirak ettikleri vurgulanan Macarları sadece üç yıl bu arazide gösteren Konstantinos'un söyledikleri çelişmektedir. Zira bu kadar kısa bir zaman zarfında bu kadar çok savaş yapılamaz. Bu durumda öncelikle yapılması gereken Etelközü ve Lebedia'nın neresi olduğunu saptamaktır. Artamanov'a göre her iki olayda geçen faaliyet alanı aynı yer ve bölgedir, ancak birinde, Lebedia diğeri ise Etelköz olarak zikredilmiştir (Artamanov 2004: 436). Kelimeyi açıklama yoluna giden Artamanov'a göre atel "nehir" anlamına işaret eder ve Etelközü'nün Dnyeper'den Don'a kadar Kuzeybatı Karadeniz bozkırlarını kucaklayan bir bölge olduğunu söyler. Bu yer isimlerine şüphe ile yaklaşan Karatay ise Etel'in açık bir şekilde İdil olduğu üzerinde durarak, burada İdil'in batısındaki sahanın anlatılmaya çalışıldığını, Lebedia için ise Başkurdistan'ın batısındaki sahanın mümkün olduğunu gösterir (Karatay 2004: 49).

Nihayetinde Macarlar, sürekli olan bir Peçenek tazyiki neticesinde kendilerini Tuna Avrupası'nda bulacaklardır (Golden 2002: 216). Konstantinos Macar boylarını sayarken Νέκη (Nyek, krş. Başk. Negmen), Μεγέρη (Megyer-Magyar, krş. İdil-Başk. boy ve yer adları Mişer, Možary, Možarovka), Κουρτουγερματου (Kurt-Gyarmat, krş. Başk. Yurmatı), Ταρίανου (Tarjan-Tarkany, krş. Başk. Gayna-Tarxan), Γενάχ (Jenö, krş. Başk. Yenedy), Καρή (Ker), Κασή (Keszi, krş. Başk. Kese) isimlerini

¹¹ Németh'e göre ise bu ilişki "akrabalık benzeri bir kadim ilişki" idi. István Zichy'ye göre Macarlar önceleri bir Türk kavmi iken, daha sonraları Fin-Ugor kavimleri içerisinde eriyerek dil değiştirmiştir.

¹² Avfi'nin "*Cami' el-Hikâyât*"ı için (Şeşen 2001: 95). Ayrıca İbn Rusteh "*el-A'lâk el-Nefise*" için (Şeşen 2001: 38).

vermektedir (Golden 2002: 216). Bu isimler üzerinde yapılan etimolojik incelemeler isimlerin Türkçe ile yakın alakasını net bir biçimde göstermiştir. Magyar etnik isminin de Türkçe -er eki sayesinde Türk isimlerine yaklaştırılabileceğini belirten Golden, Fin-Ugor asıllı olduklarına dair geliştirilen yeni etimolojilere de yer vererek meselenin içinden çıkılmaz bir halde olduğunu belirtiyor (Golden 2002: 216).

Görüldüğü üzere elimizde daha somut veriler olmadan doğrudan doğruya Macarların Türklüğüne dair net bir şey söylememiz mümkün gözükmemektedir. Ancak şu an için açık bir şekilde Macarcadaki yoğun Türkçe kelime varlığına da bakarak, vaktiyle Macar topluluğunda Türk asıllı nüfusun ağırlığından rahat bir biçimde söz edebiliriz.

Gagauzlar

Çalışmamız boyunca belirttiğimiz gibi kaynaklarda zaman zaman isimleri parlayan Kuzey Kafkasyalı Burcan kavmi önemli bir nüfus yoğunluğuna sahip olmalı idi. Nitekim Burcanlar farklı coğrafya ve tarihlerde isimleri ve hatıraları silinmemiş bir biçimde karşımıza çıkmıştır. Nüfus açısından hatırı sayılır bir miktara sahip olduğunu düşündüğümüz Burcanlar, daha sonraki etnik oluşumlara da katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan Karaçay-Malkarlar ve Başkurtları ayrı başlıklar halinde değerlendirmeye çalıştık.

Burcanların büyük bir konfederasyon olduğunu ve birçok millete etnik temel teşkil ettiğini belirten Kuzeyev'e göre, Gagauzları da bu cümleden saymak mümkündür (Kuzeyev 2005: 158).

Henüz XVIII. yy başlarında gezgin ve bilim adamlarının, Avrupa'da Gagauzları kastederek, Budzyan ve Budzin Tatarlarının varlığından bahsettiklerini belirten Kuzeyev, bu bağlamda bir ilişkinin olabileceği üzerinde durmaktadır (Kuzeyev 2005: 158).

Asparuh ile birlikte Tuna boylarına gelip, zamanla Bulgarlar ile birlikte Hıristiyanlaşmaya ve Slavlaşmaya başlayan Burcanların olduğu düşünülebilir. Burcan halkının Hıristiyan olup teslis inancının aralarında yaygınlığından bahseden Ebu'l-Fida, Tuna havalisindeki Burcan topluluklarından bahsediyordu. Buradaki boyların daha sonra çeşitli oluşumlarda yer alabileceğini düşünmek mümkündür. Ancak şu aşamada Burcanlar ile Gagauzlar arasındaki etnik bağlantıyı tam olarak açıklayabilmek veya bunu iddia edebilmek bize göre güç gözükmemektedir.

KAYNAKÇA:

- ADİLOĞLU Adil (2002) "Karaçay-Balkar Türkleri'nin Kökeni", *Türkler*, C.2, Ankara.
- ADİLOĞLU Adil (2002) "Karaçay-Malkar", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.22, Ankara.
- AVCI Casim (1999) "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin" , *TDVİA*, C.29, İstanbul.
- ARTAMANOV M.I. (2004), *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul.
- BAŞTAV Şerif (1998), *Büyük Hun Kağanı Atilla*, TTK., Ankara.
- BAYRAM Bülent (2009), "Tatar- Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?): Şan Kızı", *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, Bahar.
- BOSWORTH C. Edmund (1999), *The History of al-Tabari*, v.5, New York.
- DOĞAN İsmail (2007), "Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi", *AÜDTCFD.*, 47-2.
- ENGEL Pál, (2001), *The Realm Of St Stephen. A History Of Medieval Hungary*,
- FROLOVA B. Olga, "About The Ethnic Name "Burdjan" in Arabic Geographical Works", *The Third Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Ethnic Encounter and Culture Change*, Joensuu (Finland), 19-22 June-1995
- GOLDEN Peter B (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay), Ankara.
- GOLDEN Peter (2002), "Kimek ve Yemekler", *Türkler*, c.2, Ankara.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- KALANKATLI Moses (2006), *Alban Tarihi ve Alban Salnamesi*, (çev. Ziya Bünyadov), Selenge Yay., İstanbul.
- KARATAY Osman (2004), "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı-3, Güz.
- KENNEDY M. H. (1987), Jamshid ibn Mes'ud Kashi, "Al-Kashi's Geographical Table", Philadelphia.
- KUZEYEV, R. G. (2005), *İtil-Ural Türkleri*, (çev. Arif Acaloğlu), İstanbul.
- LEZİNA L.N. – SUPERANSKAYA, A.V. (2009), *Bütün Türk Halkları*, Selenge Yayınevi, İstanbul.
- MAKBUL Ahmad Sayyid (1999), "İbn Hurdâzbih", mad., *TDVİA.*, C.20, İstanbul.
- MERCANİ Şehabeddin (2008), *Müstefâdü'l Ahbâr Fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, (çev. M. Kalkan), Ankara.
- MESUDİ (2004), *Murûc Ez-Zeheb*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul.
- MİKTAKHOV, Z., "İlk Bulgar Devlet Oluşumları", *Türkler*, C.2.
- RASONYI (1996), *Tarihte Türklük*, 4. Baskı, Ankara.
- ROUX J.PAUL (2001), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalıcı, İstanbul.

- SÜMER Faruk, (1994), *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara.
- ŞEŞEN Ramazan (2001), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara.
- TABERİ (1991), “*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*”, C.III (çev. Z. K. Ugan – A. Temir), İstanbul.
- THOMAS, Chenery M.A. (1867), *The Assemblies of al Hariri*, translated from the Arabic
with an introduction and notes historical and grammatical , vol.1, London .
- TAVKUL Ufuk (2002), “Karaçay-Malkarlıların Etnik ve Sosyal Yapısı”, *Karaçay-Balkarlar: Tarih, Toplum ve Kültür*, der. Y. Kalafat – U. Tavkul, Ankara.
- WRIGHT, R. Ramsay (2004), *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology, Al-Biruni*,.
- YÖRÜKAN, Yusuf Z. (2004), *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, I.Basım, İstanbul.
- ZEKİEV, M. F., (2006), “Mişerler, Başkurtlar ve Dilleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Hudud'ül Alem*, MINORSKY, V. (Londra 1937)
- Şan Kızı Destanı*, Mikail-Baştu İbn Şams Tebir, Çev. Avidan Aydın, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.